

İBN SİNA'NIN BİLİMLER SINIFLAMASI

*Hidayet Peker**

İbn Sina'nın bilimler sınıflaması, müstakil olarak bu konuya ayırdığı "Aklî Bilimlerin Bölümleri (Fî Aksami'l-Ulûmi'l-Akliyye)"¹ adlı eserinde etraflıca ele alınmıştır. Bununla birlikte o, özellikle Şifa'nın Mantık bölümünün girişinde² ve Mantıkü'l-Meşrikiyyîn'de³ kısaca da olsa konuyla ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Biz de filozofun bilimler sınıflamasını, onun bu konuyla ilgili "Aklî Bilimlerin Bölümleri" kitabını temel alarak ortaya koymaya çalışacağız.

Filozof, bilimler sınıflamasına öncelikle felsefenin* -aynı anlamda olmak üzere hikmetin- konusu ve amacını açıklayarak başlamaktadır. Ona göre felsefe, insana varlık hakkında gerekli bilgiyi ve uygun davranışları öğreten teorik bir sanattır⁴. Felsefenin amacı ise, insanın varlık hakkında düşünmeye sevk ederek yetkinleştirmek ve onu gücü oranında ahiret hayatındaki yüce mutluluğa hazırlamaktır⁵; ya da insanın gücü nisbetinde varlığın gerçekliğine vakıf olmasıdır⁶.

Felsefenin konusu ve amacını bu şekilde belirleyen İbn Sina, felsefeyi tanımında ve amacında yer alan varlık kavramını analiz ederken tasnif etmektedir. Ona göre varlık, varlığı insanın fiil ve iradesine bağlı olmayan varlık alanı ve varlığı insanın fiil ve iradesine bağlı olarak ortaya çıkan varlık alanı olmak üzere iki kısımdır. Birincisini araştıran ya da konu edinen felsefeye Teorik (nazarî) Felsefe, ikincisine de Pratik (amelî) Felsefe denilmektedir⁷.

* Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Öğretim Görevlisi.

¹ İbn Sina, Fî Aksami'l-Ulûmi'l-Akliyye, Tis'u Resâil, Kahire 1908, s. 104-118.

² İbn Sina, Şifa, Mantık I, Medhal, nşr. C. Anavâtî-Mahmud Hudayrî-Ahmed Fuad el-Ehvânî, Kahire 1952, s. 12 vd. (Bu eser bundan sonra Medhal olarak belirtilecektir);

³ İbn Sina, Mantıkü'l-Meşrikiyyîn, Kahire 1910, s. 5 vd.

⁴ İbn Sina felsefe ve hikmet kavramlarını aynı anlamda kullanmaktadır. Şifa'da daha çok felsefe kavramı kullanılırken (bkz. Medhal, s. 12 vd.); Fî Aksami'l-Ulûmi'l-Akliyye (bkz. s. 104 vd) ve Mantıkü'l-Meşrikiyyîn'de (bkz. s. 5 vd.) hikmet kavramını tercih etmektedir. Biz de felsefe kavramını kullanacağız.

⁵ İbn Sina, Fî Aksami'l-Ulûmi'l-Akliyye, s. 104-105.

⁶ Age, s. 105.

⁷ Medhal, s. 12.

⁷ A.y. İbn Sina Mantıkü'l-Meşrikiyyîn'de bilimleri zaman kavramını dikkate alarak sınıflamaktadır. Buna göre, bazı bilimler vardır ki, belirli bir zaman diliminde geçerli olmuşlar sonra da ortadan kalkmışlardır. Bunlar yürürlükte olmadığı için incelenmeleri gerekmez. Buna karşın tüm zamanlarda geçerliliğini koruyan bilimler de vardır ki, buna felsefe (hikmet) denilmektedir. İncelenmesi gereken de bu bilimdir. Bkz. Mantıkü'l-Meşrikiyyîn, s. 5.

Böylece felsefe iki ana bölüme ayrılmaktadır:

I. Teorik Felsefe (el-Felsefetü'n-Nazariyye): Varlığı insanın fiil ve iradesine bağlı olmayan varlık alanı hakkında kesin bilgi elde etmektir ki, bunda amaç gerçeğe (hak) ulaşmaktır⁸.

II. Pratik Felsefe (el-Felsefetü'l-Ameliyye): İnsanın işlerinde ve davranışlarında sağlam bir bilgiye ulaşmasıdır ki, bunda da amaç iyi (hayr) olanı elde etmektir⁹.

Teorik ve Pratik Felsefe de kendi içlerinde çeşitli alt bilimlere ayrılmaktadır:

Teorik Felsefenin Bölümleri:

A. En aşağıda olmak üzere, Fizik (el-İlmü't-Tabîf-Tabiiyyât),

B. Ortada olmak üzere, Matematik ve Eğitim Bilimleri (el-İlmü'r-Riyâzî-Riyâziyyât),

C. En üstte olmak üzere, Metafizik (el-İlmü'l-İlâhî-İlahiyyât)¹⁰.

Pratik Felsefenin Bölümleri:

A. İnsanın şahsını-şahsiyetini inceleyen Ahlâk Bilmi (el-İlmü'l-Ahlâk),

B. İnsanın kendisi, eşi ve çocukları arasındaki ilişkileri inceleyen Ev Yönetimi (et-Tedbîru'l-Menzile),

C. Toplumsal ilişkileri, devlet yönetiminin inceleyen Siyaset Bilmi (el-İlmü's-Siyase - et-Tedbîru'l-Medine)¹¹.

İbn Sina, felsefenin teorik ve pratik bölümlerinin üçlü tasnifinden sonra pratik felsefeyi artık inceleme konusu yapmaz ve tamamen teorik felsefenin bölümlerini ortaya koymaya yönelir. Teorik felsefeye ait her bir bilim dalı da kendi içlerinde temel (asıl) bilimler (ya da bölümler) ve yan (furu') bilimler olmak üzere ikili bir çerçevede ele alınmaktadır. Sınıflama en aşağı olan fizikten başlayarak metafiziğe kadar çıkmaktadır.

⁸ İbn Sina, Fi Aksami'l-Ulûmi'l Aklîyye, s. 105.

⁹ A.y.

¹⁰ İbn Sina, Fi Aksami'l-Ulûmi'l Aklîyye, s. 105-106. İbn Sina'nın Terok Felsefeyi bir başka tasnifi de şöyledir:

a. Fizik Bilmi (el-ilmü'l-tabîf),

b. Matematik ve Eğitim Bilimleri (el-ilmü'r-riyâzi),

c. Tanrı Bilmi (el-ilmü'l-ilâhî)

d. Varlık Bilmi (el-ilmü'l-külfî). Bkz. Mantıku'l-Meşrikiyyîn, s. 7.

¹¹ İbn Sina, Fi Aksami'l-Ulûmi'l Aklîyye, s. 106-107; Medhal, s. 15. İbn Sina'nın Pratik Felsefeyi bir başka tasnifi de şöyledir:

a. Ahlâk Bilmi (el-ilmü'l-ahlâk),

b. Ev Yönetimi Bilmi (el-ilmü bi tedbîri'l-menzile),

c. Siyaset Bilmi (el-ilmü bi tedbîri'l-medine),

d. Kanun Yapma Bilmi (es-sinaatü'ş-şâria). Bkz. Mantıku'l-Meşrikiyyîn, s. 6-7.

A.Fiziğin Temel Bilimleri

1.Bütün doğal cisimlerde ortak olan madde, suret, sonlu, sonsuz, hareket, hareketli ve durağan cisimlerin ilişkisi vs. gibi konuları inceleyen Genel Fizik (Kitabu'l-Kiyan).

2.Gökyüzü ve gökyüzünde bulunan unsurlardan, bunların doğasından ve hareketlerinden bahseden Genel Meteoroloji (Kitabu's-Sema ve'l-Alem).

3.Fizik alandaki oluş ve bozuluştan, ilk yersel cisimlerden, gök cisimlerinin fizik alana olan etkilerinden bahseden Yer Meteorolojisi (Kitabu'l-Kevn ve'l-Fesad).

4.Yağmur, şimşek, deprem, gök gürültüsü, gökkuşağı, rüzgar, denizler ve dağlar gibi oluşumlar ve bunlar üzerindeki göksel etkileri inceleyen Gök Meteorolojisi (Asaru'l-Ulviyye kitabının ilk üç makalesi).

5.Madenleri inceleyen Mineroloji (Asaru'l-Ulviyye kitabının dördüncü bölümü ya da Kitabu'l-Meadin).

6.Bitkileri konu edinen Botanik (Kitabu'n-Nebât).

7.Hayvanları inceleyen Zooloji (Kitabu'l-Hayvân).

8.Nefsin mahiyeti, hayvanî (duyusal) ve insanî (akılsal) bilgi yetileri, nefs-beden ilişkisi kısaca bitki, hayvan ve insan neflerini inceleyen Psikoloji (Kitabu'n-Nefs)¹².

B.Fiziğin Yan Bilimleri

1.İnsanın vücudu, durumları, sağlık ve hastalık, hastalığın tedavisi ve sıhhatin korunması gibi konulardan bahseden Tıp Bilmi.

2. Yıldızların yapısı, şekilleri, birbirleri arasındaki ilişkileri, burçlar, ve bütün bunların yeryüzüne olan etkilerini inceleyen Yıldızlar ve Burçlar Bilmi-Astroloji (el-İlmü'n-Nücûm).

3.Ahlâk ve bireyin yaratılışı arasındaki ilişkiyi inceleyen Feraset Bilmi (el-İlmü'l-Feraset).

4.Rüya yorumunu konu edinen Rüya Tabiri Bilmi (el-İlmü't-Ta'bîr).

5.Göksel güçlerden yararlanarak yersel garip birtakım oluşumları meydana getirmeyi konu edinen Tılsım-Büyü Bilmi (el-İlmü't-Tılsimât).

6.Yersel oluşumlardan yararlanarak birtakım garip olayları inceleyen Nirinciyât Bilmi (el-İlmü'n-Nirinciyât).

7.Yersel madenlerle yeni bazı madenler elde etmeyi konu edinen Kimya Bilmi (el-İlmü'l-Kimyâ)¹³.

¹² İbn Sina, Fî Aksami'l-Ulûmi'l Aklıyye, s. 108-110. İbn Sina'nın fiziğin temel bilimlerinin günümüzdeki bilimsel karşılıkları Mehmet Bayraktar'ın, filozofun bilimler tasnifine yer verdiği İslam Felsefesine Giriş adlı eserinden alınmıştır. Bkz. Bayraktar, Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1988, s. 142-143.

¹³ İbn Sina, Fî Aksami'l-Ulûmi'l Aklıyye, s. 110-111.

B.Eğitim Bilimleri ve Matematiğin Temel Bilimleri

1.Sayılardan ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinden bahseden Aritmetik (el-İlmu'l-Aded).

2.Çizgi, yüzey ve şekil ile bunlar arasındaki ilişkileri konu edinen Geometri (el-İlmu'l-Hendese).

3.Gök cisimleri, bunların şekilleri ve hareketlerini inceleyen Astronomi (el-İlmu'l-Hey'e).

4.Melodi ve ritmi konu edinen Müzik (el-İlmu'l-Musiki)¹⁴.

B.Eğitim Bilimleri ve Matematiğin Yan Bilimleri

Eğitim bilimleri ve matematiğin yan bilimleri, temel bilimler dikkate alınarak belirlenmektedir. Buna göre:

1. Aritmetiğin Yan Bilimleri

a.Toplama

b.Çıkarma

c.Cebir

d.Logaritma (el-Mukabele)

2.Geometrinin Yan Bilimleri

a.Jeodeji-Yüzölçümü (İlmu'l-Mesâha)

b.Hacim bilgisi

c.Ağırlık ve tartı -teraziller

d.Trigonometri (İlmu'l-Mevâzîn)

e.Hassas araçlar bilmi (İlmu'l-Âlâti'l-Cüziyye)

f.Aynalar bilmi (İlmu'l-Menâzir)

g.Sıvıların hareketi bilmi.

3.Astronomiğin Yan Bilimleri

a.Astronomik çizelgeler-Gözlem listeleri (Zicât)

b.Takvim bilmi

4.Müziğin yan bilmi de çeşitli müzek aletlerini konu edinmektedir¹⁵.

A.Metafiziğin Temel Bilimleri

1.Birinci bölüm ki, illet, malul, kuvve, zıtlık, aykırılık, uygunluk, çokluk, birlik gibi varlığa ait genel kavramlardan bahseder.

¹⁴ Age, s. 111-112.

¹⁵ A.y.

2.İkinci bölüm ki, mantık, matematik ve fizik bilimlerinde olduğu gibi ilke ve metotlardarı konu edinmektedir.

3.Üçüncü bölümde Tanrı'nın varlığı, birliği, sıfatları vs. gibi konular ele alınmaktadır.

4.Dördüncü bölüm ki, birinci ve ikinci ruhânî cevherlerin ispatlanması ve onların özelliklerini incelemektedir.

*5.Beşinci ve son bölümde Tanrı ve alem arasında kozmolojik ve epistemolojik açıdan aracılık yapan cevherlerin görevleri incelenmektedir¹⁶.

B. Metafiziğin Yan Bilimleri

1.Vahiy, vahyin verilmesi, vahyi veren ruhânî cevherler, meleğin işitilmesi ve görülmesi, mucize, keramet, ilham ve nübüvvetten bahseden bilimler (Profetoloji)

2.Nefsin bedenden ayrıldıktan sonraki durumu, nefsin bekası, sevap, ceza kısaca ahiret hayatından bahseden Eskatoloji (İlmu'l-Meâd)¹⁷.

İbn Sina bilimler sınıflamasına ayırdığı kitabında mantık bilimini felsefenin konusu içinde değerlendirmez ancak ilgili eserinin sonunda mantığın da felsefenin konusu olduğunu belirtip onu da tasnifine dahil eder. Ayrıca eserin sonunda aklî ilimlerin elli üç tane olduğunu belirtmektedir ki, bu rakama ancak mantık tasnife dahil edilirse ulaşılmaktadır.Filozofa göre mantık dokuz bölüme ayrılmaktadır. Şöyle ki:

A. Mantık Bilimleri

1.Medhal: Mantığa giriştir. Beş tümel ve lafızlardan bahseder.

2.Makûlat: Basit genel kavramlar incelenir (Kategoriler).

Medhal ve Makûlat bölümü mantığın birinci ana kısmıdır ki, genel olarak kavramları ele alınmaktadır (tasavvurât).

3.İbare: Önermenin kuruluşu, kavramların olumlu ve olumsuz biçimde birleştirilmesini konu edinir (Pari Minias).

4.Kıyas: Yeni önermeler meydana getirmek için öncüllerin düzenlenmesini incelenmektedir (I.Analitikler).

5.Burhan: Bilgide kesinliğin kriteri incelenmektedir (II. Analitikler).

6.Cedel: Genel konulardaki iknâf kıyasları ele almaktadır (Topikler).

7.Safsata-Muğalata: Yanlış kıyasların yanlışlıkları incelenmektedir (Demogoji).

8.Hitabet: Hitabet sanatını incelemektedir (Retorik).

9.Şiir: Şiir sanatını, şiirî kıyasları ele almaktadır¹⁸.

¹⁶ Age, s. 112-114.

¹⁷ Age, s. 114-115.

İbare'den Şiir'e kadar olan bölümler mantığın ikinci bölümüdür ki, bunlara da önermeler denilmektedir (tasdikât).

¹⁸ Age, s. 116 vd.